

Красовська О. О., к. пед. н., доцент, Пивоварчук Л., ст. магістрантури педагогічного факультету (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

***Анотація.** В статті досліджено особливості підготовки майбутніх учителів початкової школи до громадянського виховання молодших школярів. Визначено психолого-педагогічні особливості громадянського виховання майбутніх вчителів, підібрано педагогічні умови громадянського виховання: внутрішня активність майбутнього педагога-вихователя; позитивна атмосфера взаємного прийняття викладача і студента; структурування навчально-виховного процесу у вищій школі на основі співпраці викладача і майбутнього педагога; заохочення до саморозвитку, досягнення мети.*

***Ключові слова:** громадянське виховання, майбутній вчитель початкової школи, професійна підготовка, молодші школярі.*

***Аннотация.** Аннотация. В статье исследованы особенности подготовки будущих учителей начальной школы к гражданскому воспитанию младших школьников. Определены психолого-педагогические особенности гражданского воспитания будущих учителей, подобраны педагогические условия гражданского воспитания: внутренняя активность будущего педагога-воспитателя; позитивная атмосфера взаимного принятия преподавателя и студента; структурирование учебно-воспитательного процесса в высшей школе на основе сотрудничества преподавателя и будущего педагога; поощрение к саморазвитию, достижению цели.*

***Ключевые слова:** гражданское воспитание, будущий учитель начальной школы, профессиональная подготовка, младшие школьники.*

***Annotation.** In the article the features of future teachers of initial school training to civil education of junior schoolchildren are investigated. The psychological and pedagogical features of civil education of future teachers are defined, the pedagogical terms of civil education are selected: internal activity of future teacher; positive atmosphere of mutual acceptance of teacher and student, structure of educational process at higher school on the basis of collaboration of teacher and future teacher, promotion of self-development, achieving the goal.*

***Keywords:** civil education, future teacher of initial school, professional training, junior school children.*

Становлення громадянського суспільства, зміни, що відбуваються в суспільно-економічному та духовному житті, в ціннісних орієнтаціях українського соціуму, інтеграція України в європейські структури визначають розвиток громадянського виховання особистості. Формування особистісних рис громадянина України, виховання демократичного світогляду є головною метою громадянського виховання, про що зазначається в Конституції України, Національній доктрині розвитку освіти, Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності» та інших державних нормативно-правових документах.

В розбудові держави значну роль відіграють національні цінності: як соціально-матеріальні (демократія, гуманізм, свобода, добробут, соціальний захист тощо), так і духовно-культурні (принципи, погляди, моральні норми, традиції), які сповідує нація. Здебільшого вони мають загальнолюдський характер, хоча й багато в чому специфічні, бо залежать від світосприймання, світорозуміння та інших особливостей нації.

Завдання демократичної держави полягають в тому, щоб створити умови для формування виваженої громадянської позиції, громадянської думки, як цілеспрямовано під впливом державних інститутів, так і волевиявленням особистості чи колективу, народу, духовна сфера якого включає таку систему цінностей та ціннісних орієнтацій: утвердження в між людських стосунках гуманних начал – доброти, справедливості, толерантності, щирості, сумлінності, власної гідності, взаємоповаги, відповідальності, принципів і негативного ставлення до фальші, цинізму та лицемірства.

Сьогодення вимагає від викладача вищого навчального закладу вирішення нових завдань формування особистості майбутнього фахівця. Одним із таких важливих завдань є громадянське виховання майбутнього вчителя, якому належить підготувати покоління людей, які будуватимуть майбутнє нашої держави, творитимуть добробут народу, піклуватимуться про сьогодення та майбутнє народу.

Формування громадянина є важливою науково-педагогічною проблемою. Так, концептуальні засади національного виховання обґрунтовано в працях М. Євтуха, П. Ігнатенка, В. Кузя, О. Любара, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, О. Сухомлинської; філософський та юридичний аспекти формування громадянських якостей особистості представлено Р. Гуровою, Г. Білоною; психологічне обґрунтування проблеми виховання громадянина здійснено Б. Ананьєвим, Л. Божович, І. Бехом, М. Левітовим; гуманістичні засади громадянського виховання широко розкрито у працях В. Сухомлинського, І. Бека, О. Пометун, О. Дем'янчук; загальнотеоретичні основи побудови цілісного навчально-виховного процесу, спрямованого на формування особистості громадянина, представлено в роботах А. Бойко, В. Лозової, К. Чорної, Г. Шевченко; сутність, зміст, форми і методи громадянського

виховання представлено в дослідженнях П. Ігнатенко, Н. Косаревої, В. Поплужного, В. Сухомлинського, К. Чорної; експериментальна перевірка засобів і форм формування громадянськості здійснювалася М. Триняк; історично-педагогічний аспект громадського виховання висвітлювався в публікаціях О. Бенци, Л. Вовк, С. Золотухіної, П. Ігнатенка, В. Курила, О. Сухомлинської, О. Рацула, Ю. Руденка, М. Чепіль, Я. Яціва та ін.

Метою нашої статті є дослідження особливості підготовки майбутніх учителів початкової школи до громадянського виховання учнів.

Проблема громадянського виховання дуже складна як у теоретичному, так і в практичному її вирішенні. На цьому неодноразово наголошував В. О. Сухомлинський. Він писав: «Виховання громадянина – одна із складних проблем не тільки теорії, а й практики педагогічного процесу...» [3].

Аналіз наукових джерел свідчить, що історія громадянського виховання має глибокі корені. Під впливом ідей видатних педагогів, громадських діячів, філософів, митців, таких як Томазо Кампанелли, Яна Амоса Коменського, Гегеля, Ф. Ніцше, Аристотеля, Платона складалося громадянське виховання.

На різних етапах розвитку суспільства громадянськість, громадянське виховання, громадянська позиція мали специфічне тлумачення. Проте на всіх історичних етапах буття українського народу і становлення його незалежності високо цінувався громадянський дух наших співвітчизників, їхнє прагнення до свободи і незалежності. Особливою активністю цей процес визначався у період козацької доби, в другій половині ХІХ – початку ХХ ст., а також сьогодні – на початку ХХІ ст., коли спостерігається пробудження інтелектуальних і моральних сил українського народу.

«Виховати громадянина, – писав В. Сухомлинський, – означає виховати справжню людину. Ідеал громадянина включає наступні якості: соціальний оптимізм, вміння дорожити святинями як особистими цінностями та святинями свідомості та серця, розуміння сенсу життя; гармонійна єдність загальної та особистісної гідності; почуття обов'язку як стрижня етичної культури; усвідомлена громадянська позиція, що глибоко переживається. Бути справжньою людиною та громадянином – означає жити правильно, любити дітей, високо оберігати свою гідність патріота, громадянина, трудівника» [1].

Стимулом розвитку і вдосконалення підготовки майбутніх учителів до забезпечення громадянського виховання учнів початкової школи є необхідність подолання суперечностей між:

- об'єктивною потребою суспільства у конкурентоспроможних фахівцях, затребуваністю їх особистісної, громадянської позиції та реальним станом підготовки, зорієнтованої на формування функціональної готовності випускників ВНЗ до роботи у сфері початкової освіти;

- новими соціальними потребами у підготовці вчителів до забезпечення основ громадянського виховання молодших школярів та недооцінкою цього процесу в сучасній системі вищої педагогічної освіти;

– потребою гуманізації навчально-виховного процесу, необхідністю докорінної зміни характеру взаємин між усіма його учасниками та неготовністю вчителя до цього;

– необхідністю збільшення за обсягом та складністю змісту суспільствознавчих знань та наявною пропозицією з боку усталеної професійної підготовки фрагментарного, утилітарного знання;

– теоретизацією викладання фундаментальних дисциплін у вищих педагогічних навчальних закладах, використанням методів навчання, які базуються в основному на когнітивних способах пізнання та необхідності підсилення ціннісно-сислової й регулятивно-нормативної складової підготовки майбутніх учителів до виховної діяльності;

– змінами в змісті виховної діяльності вчителя початкової школи та рівнях їхнього відображення у змісті й формах підготовки студентів до забезпечення основ громадянської освіти учнів початкової школи;

– високими вимогами до вчителя щодо забезпечення особистісно зорієнтованого підходу до навчання та виховання учнів початкової школи і недостатньою готовністю педагогічних кадрів до відповідних змін;

– функціональною спрямованістю викладання фахових дисциплін та інтегративним характером виховної діяльності вчителя початкової школи.

Виявлені суперечності та аналіз практики у педагогічному ВНЗ вказують на необхідність обґрунтування і розробки теоретико-методологічних та методичних засад підготовки студентів до забезпечення основ громадянського виховання учнів початкової школи.

Сучасний вчитель повинен володіти не тільки «набором» професійно-моральних якостей (альтруїзмом, терпінням, чутливістю, милосердям, повагою до учнів, справедливістю), необхідних для здійснення професійно-педагогічної діяльності, а й якостями громадянина своєї країни та мати чітку громадянську позицію.

Важливість громадянської позиції вчителя обумовлено його роллю і місцем у системі формування особистості, а саме, в тому що:

– педагог є втіленням і носієм духовної і моральної культури;

– педагогічна діяльність обов'язково морально вмотивована;

– спілкування і взаємодії учителя й учнів обов'язково повинні мати високоморальний, гуманний, демократичний характер;

– саме вчитель цілісно впливає на особистість учня, що вимагає від нього емпатії, мистецтва оцінки іншої людини;

– саме вчитель має здатність (і повинен її мати) передбачати, оцінювати не тільки моральні наслідки своїх дій, рішень, вчинків, експериментів, а й подій, зрушень, реформ, що відбуваються в різних сферах життя країни (соціальній, політичній, освітній тощо).

Громадянська позиція як вимога-цінність до особистості вчителя школи і викладача вищого навчального закладу знайшла своє відображення в

дослідженнях історико-педагогічного спрямування О. Бабакіної, О. Бенци, М. Євтуха, Т. Завгородньої, І. Курлянд, В. Майбороди, Н. Нікітіної, О. Рацула, М. Стельмаховича, М. Чепіль, Я. Яціва та ін. Так, О. Рацул «малюючи» портрет вчителя, викладача, переконливо довів, що громадянська позиція викладачів ВНЗ другої половини XIX ст. не лише пронизувала їхню суспільно-громадську та науково-педагогічну діяльність, але й впливала на формування наукового світогляду у студентів, громадянськості як риси характеру [2]. Так, відомо, що В. Антонович, Б. Багалій, М. Драгоманов, М. Костомаров, М. Максимович, О. Потебня, М. Сумцов та ін. ввійшли в історію як духовні натхненники всього українського, національного, наставники цілих поколінь української інтелігенції, які в майбутньому сприяли її соціально-політичному й культурному відродженню.

Аналіз вимог до вчителя, цінностей професійно-педагогічної діяльності дозволив констатувати, що сьогодні є принаймні дві позиції. Так, одні автори серед численних вимог і цінностей прямо не називають громадянськість вчителя як особистісну якість, як професійно необхідну якість тощо. Однак, комплекс якостей, що визначають вчені, педагоги, що необхідні для професійного зростання вчителя, для ефективного виконання своїх обов'язків і реалізації освітньо-виховних функцій, вміщує такі, що є основою громадянськості (чесність, принциповість, вміння відстоювати власну думку тощо). Інші, зокрема, В. Кукушкін, безпосередньо вказують на необхідність, важливість саме сьогодні вчителю мати громадську позицію, бути активним громадянином. Так, він зазначає, що такими цінностями-вимогами – є активна педагогічна позиція, професійно-педагогічна спрямованість особистості; ставлення до педагогічної праці; інтереси і духовні потреби; професійно-моральні якості; професійні знання, уміння аналізу і самоаналізу, уміння морально-вольової саморегуляції тощо [3].

Загальновідомою є теза про те, що виховують не навчальні програми, підручники, виховує особистість. Саме особистість, – на думку К. Ушинського, – може виховати справжню особистість. Ось чому у вихованні громадянськості майбутнього вчителя значну роль відіграє громадянська позиція викладача вищого навчального закладу.

Важливість громадянської позиції викладача вищого педагогічного закладу обумовлено його роллю і місцем у системі формування особистості майбутнього вчителя, а саме, в тому що:

- викладач вищої школи є втіленням і носієм духовної і моральної культури;
- педагогічна діяльність викладача ВНЗ обов'язково морально вмотивована;
- спілкування і взаємодії викладача і студента обов'язково повинні мати високоморальний, гуманний, демократичний характер;
- саме викладач цілісно впливає на особистість студента, що вимагає від нього емпатії, мистецтва оцінки іншої людини;

– саме викладач має здатність (і повинен її мати) передбачати, оцінювати не тільки моральні наслідки своїх дій, рішень, вчинків, експериментів, а й подій, зрушень, реформ, що відбуваються в різних сферах життя країни (соціальної, політичної, освітньої тощо).

Це, в свою чергу, вимагає від керівництва вищого навчального закладу такої організації навчально-виховного процесу, який би дозволив всебічно впливати на формування особистості майбутнього вчителя, його життєвої та громадянської позиції тощо.

Разом із тим студенти добре розрізняють, де педагог просто транслює навчальний матеріал, з відповідною громадянською наповненістю, а де він виступає з власною особистою громадянською позицією. Щоб збіг подібних орієнтацій між студентами та педагогом легше відбувався, не повинно існувати розбіжностей між трансльованими викладачем поняттями й його особистою громадянською позицією.

Одна з особливостей процесу навчання і виховання у вищих навчальних закладах полягає в тому, що за своїм змістом ці процеси є суспільними, а за формою – особистісно-індивідуальними, безпосередньо пов'язаними з особистостями викладача і студента. Студент є об'єктом педагогічної діяльності. Результати діяльності педагога матеріалізуються в якості знань випускника ВНЗ, рівні його вихованості, спрямованості особистості та професійних вміннях, рисах характеру тощо. Своєрідність студента, як об'єкта педагогічної діяльності, знаходить вияв у тому, що він є водночас і суб'єктом діяльності: учасником навчально-пізнавальної, науково-дослідної, комунікативної діяльності, а також він має власну життєву мету, свої способи її досягнення, свої можливості. І від того наскільки глибоко викладач буде знати індивідуальні особливості студента і враховувати їх у навчально-виховному процесі буде залежати як результат взаємодії в системі «викладач – студент», так і кінцевий результат діяльності вищого навчального закладу – рівень фахової підготовки, розвитку та вихованості його випускників.

Слід, безперечно, погодитись з думкою авторів «Креативної педагогіки і психології» О. Морозова та Д. Чернилевського, які зазначають: «Викладачеві необхідно володіти вмінням комплексно планувати задачі навчання і виховання, розвиваючи здібності студентів на основі вивчення їх реальних можливостей, виокремлювати головне, суттєве в змісті, правильно добирати методи, засоби і форми організації навчання і виховання, здійснювати диференційований підхід до студентів, створювати студентам необхідні умови для навчання, вміло використовувати вибраний варіант навчального процесу, оперативно його коректуючи при необхідності».

Ми глибоко переконані в тім, що в вищому педагогічному закладі треба створити таку атмосферу, в якій би наш студент від дня посвяти і до останнього дзвоника, який пролунає після п'яти років напруженої творчої праці, відчував себе вчителем.

Аналіз науково-педагогічної літератури свідчить, що нормами, вимогами, що регламентують професійно-педагогічну діяльність вчителя виступають цінності, як пізнавально-діюча система, що визначає відносини між поглядами на проблеми освіти і виховання в професійно-педагогічній діяльності вчителя.

Цінності педагогічної діяльності об'єктивні, бо вони формуються в ході історичного розвитку суспільства, системи освіти і фіксуються в педагогічній науці у формі ідей, концепцій, теорій, вимог.

Отже, педагогічні цінності, як зазначає І. Ісаєв, виступають в якості відносно стійких орієнтирів, з якими педагоги співвідносять своє життя і педагогічну діяльність. Педагогічні цінності є умовами і результатом діяльності, мають різні рівні існування. Цінності загальнолюдські (добро, краса, справедливість, обов'язок, честь, гідність) також складають палітру цінностей педагогічної діяльності.

Розробка методологічних засад громадянської освіти – це той доробок напрямів науки, який додає нового імпульсу і розв'язанні проблем розвитку професійної культури, професійного становлення особистості. Передусім це стосується професійної свідомості педагога як носія культурних традицій здатного трансформувати культурний досвід у новостворюване соціальне середовище і допомагати майбутнім фахівцям формувати власну професійну свідомість. Таким педагогом, насамперед, є вчитель, для якого розвиток духовності, особистісної демократичної культури його учнів є головним смислом життя, професійної діяльності.

Процес набуття студентами знань, участь його у науково-дослідній роботі, активну участь у суспільно-громадському житті навчального закладу, міста, участь у різних формах виховної роботи, створюють передумови для формування в них громадянськості, громадянської позиції і дозволяють студентів реалізувати свою позицію, продемонструвати її, стимулюють його до активної професійної самореалізації, до прояву свого громадянського «Я», позитивно впливають на його майбутнє Я-професійне.

Результативність громадянського виховання залежить від педагогічних технологій, які використовуються викладачами вищої школи для формування громадянської самосвідомості студентів, від тих соціальних відносин, що склалися в нашому суспільстві. Завдання вищого навчального закладу полягає в створенні відповідних умов для самовизначення, самовдосконалення майбутнього педагога в навчально-виховному процесі.

Формування громадянської позиції в студентів вищого педагогічного закладу можливе за умови розробки певної технології, яка передбачає мотиваційно-цільовий, діагностичний, когнітивний, процесуальний, контрольний-корегуючий компоненти.

Реалізація цих компонентів, на нашу думку, сприятиме формуванню позитивної мотивації у майбутніх учителів щодо громадянської позиції,

усвідомленню ролі і значення її в становленні особистості громадянина в сучасних умовах, оволодінню системою правових, політичних, екологічних, економічних, загальнокультурних знань, формувань умінь висловлювати і обстоювати власні погляди, переконувати і бути толерантними до інших людей, аналізувати свої і чужі ідеї і вчинки, а що саме головне, допоможе їм формувати громадянськість у їхніх майбутніх учнів, в душах яких вони будуть сіяти мудре, добре і вічне.

Правомірним, на нашу думку, є виділення домінантних, якостей. Домінантними вважаються якості, відсутність кожної з яких унеможливує ефективне здійснення педагогічної діяльності.

Гуманність – любов до дітей, вміння поважати їхню людську гідність, потреба і здатність надавати кваліфіковану педагогічну допомогу в їхньому особистісному розвитку. Найбільш важлива якість, яка повинна бути притаманна педагогу – любов до дітей. Працю справжнього педагога живить віра в людину. Він повинен бути оптимістом, глибоко вірити в силу й можливості дітей, бачити насамперед усе краще, що їм притаманне, «проекувати хороше».

Громадська відповідальність, соціальна активність. Серед методів, за допомогою яких у майбутнього класного керівника формуватиметься відповідальне ставлення до своєї праці, є виховання почуття дисципліни у студента вищого педагогічного навчального закладу. При цьому йде мова не про формальну присутність його на різноманітних видах навчальної діяльності, передбачених навчальним планом, чи на заходах, які здійснюються адміністрацією та громадськими організаціями університету. Мається на увазі така організація навчального процесу, яка б зобов'язувала студента до фахового і професійного росту постійно і систематично.

Правдивість, справедливість, порядність, чесність, гідність, працьовитість, самовідданість. Важливу роль відіграють особистісні якості педагога, його чутливість до іншої людини, гуманність у помислах і діях. Але це не знижує актуальності такої його риси як вимогливість.

Інноваційний стиль науково-педагогічного мислення, готовність до створення нових цінностей і прийняття творчих рішень. Здатність до міжособистісного спілкування, ведення діалогу, переговорів; наявність педагогічного такту, що визначає стиль поведінки класного керівника, спричиняє впевненість учнів у його доброзичливості, чуйності, доброті, толерантності.

Визначені шляхи вдосконалення підготовки майбутніх учителів до забезпечення основ громадянської освіти учнів початкової школи:

– створення позитивної мотивації і особистої установки студентів на оволодіння системою інтегративних суспільно-педагогічних знань та комплексних кваліфікаційних умінь;

– самовизначення студентів через надання їм права вибору змісту підготовки з предметів психолого-педагогічного і суспільствознавчого блоків та способів їх засвоєння, а також свободу переходу на різні етапи навчання через введення модульно-рейтингової системи організації навчання;

– гнучкість, варіативність, адаптивність і відкритість змісту та організаційних форм навчання відносно до індивідуальних особливостей студентів і умов підготовки шляхом вільного вибору студентами спецкурсів і спецсемінірів з суспільствознавчої тематики;

– насичення педагогічних курсів методологічними, теоретичними, практичними положеннями особистісно зорієнтованого навчання;

– різноплановість і пріоритет інтенсивних, насамперед, дослідницьких методів навчання;

– особистісно-гуманна орієнтація майбутнього педагога на основі поваги до особистості та вибору учня.

З проведеного вище дослідження можна зробити висновок, що підготовка майбутнього педагога – вихователя повинна здійснюватись не як спрямований зовні потік стимулів – подразників дидактичного характеру для формування адекватної поведінки, а як актуалізація потенційних можливостей особистості і розвиток їх до рівня професійної зрілості, що забезпечується здебільшого ростом «зсередины». Умовами переходу від системи зовнішніх факторів (умов навчально-виховного процесу) до внутрішніх (мотивація, особистісно-професійна оцінка і «я-концепція») на всіх етапах підготовки майбутнього вчителя до виховної діяльності є: емоційно стимулююче середовище загально-педагогічної підготовки, внутрішня активність майбутнього педагога – вихователя; позитивна атмосфера взаємного прийняття викладача і студента(учня), відсутність негативних оцінок; структурування навчально-виховного процесу у вищій школі на основі співпраці викладача і майбутнього педагога-вихователя; постійне заохочення майбутніх учителів до саморозвитку, навчання координувати роботу, вміння подати мету таким чином, щоб хотілося досягти її. Успішна реалізація вище зазначеного дасть змогу сформувати майбутнього педагога з новітнім типом мислення, культури, готовністю до інноваційного типу виховної діяльності.

1. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський. – Т. 2. – К. : Рад. шк., 1976. – 356 с. 2. Ракул О. А. Проблема формування громадянськості студентів вищих навчальних закладів України в другій половині XIX – початку XX століття : Дис. канд. пед. наук. / ХНПУ імені Г. С. Сковороди. – Х., 2005. – 186 с. 3. Кукушкин В. С. Введение в педагогическую деятельность: Учебное пособие. Серия «Педагогическое образование» / В. С. Русол. – Ростов н/Д. : Издательский центр «МарТ», 2002. – 224 с.

Рецензент: д.пед.н., професор С. В. Лісова.